

I бөлім. ҚАЗАҚСТАН СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРДА (1946-1953 жж.)

Соғыстан кейінгі жылдардағы әлеуметтік- экономикалық даму

**§ 1-2. Соғыстан кейінгі жылдардағы әлеуметтік-
экономикалық өзгерістер. Пайдалы қазбаларды зерттеу
және өнеркәсіптің дамуы**

Бұғын сабакта:

- соғыстан кейінгі жылдардағы экономика мен өнеркәсіптің жағдайын анықтаймыз;
- соғыстан кейінгі жылдардағы Қазақстан халқының өмірі мен тұрмысын қарастырамыз.

Тірек сөздер:

- соғыс
- өнеркәсіп
- тұрмыс жағдай

Зерттеу сұрағы. Соғыстан кейін қазақстандықтардың өмірі қалай өзгерді?

Өнеркәсіптің соғыстан кейінгі даму ерекшеліктері. КСРО үшін соғыс орасан зор материалдық және адам шығынын алып келді. Қалалар, ауылдар мен селолар, өндіріс орындары, теміржолдар

қиратылды. Ел ұлттық байлығының шамамен үштен бірінен айрылды. Бейбіт өмірге қайта оралу өскери өнім шығаруға бағытталған бүкіл экономиканы қайта құруды талап етті. Соғыстан кейінгі өнеркәсіп дамуының басты міндеті кәсіпорынды қайта құрылымдау (реконверсиялау), яғни өнім өндіру бағытына қарай қайта құру болды. Экономиканы бейбіт өмірге көшіруге бағытталған шаралар атқарылды:

1. Мемлекеттік қорғаныс комитеті (МҚҚ) жойылып, оның орнына Халық комиссарлар кеңесі (ХҚҚ) құрылды.

2. Өндірісте, көлік тасымалында, мемлекеттік мекемелерде соғыс кезіндегі кейбір шектеулер алынып тасталды: 8 сағаттық жұмыс күні қайтарылды, міндетті үстеме жұмыс тоқтатылды, жыл сайынғы демалыс қалпына келтірілді т.б.

КСРО экономикасын (Қазақстандағы сияқты) басқарудың әміршіл-әкімшіл әдісі соғыстан кейінгі кезеңде де жалғасын тапты. Қазақ КСР-інің экономикалық даму ерекшелігі – өнеркәсіптің дамуы соғыс кезінде де тоқтап қалған жоқ. Керінше, үзіліссіз арта берді. Қалпына келтіруді қажет еткен Одақтың кейбір республикаларының өнеркәсібіне қарағанда, Қазақстан индустриясы оған мұқтаж болған жоқ. Көшіріп әкелінген кәсіпорындар мен 20–30-жылдары индустрия-

ландыру кезінде құрылған өндірістік база соғыс жылдары майданды жабдықтаудың әлеуетті қорына айналды.

Соғыстан кейінгі жылдары Қазақ КСР-і соғыс болған аймақтардағыдай өнеркәсібін қалпына келтірумен айналысқан жоқ. Ол өз дамуын одан әрі жалғастырды.

Демографиялық өзгерістер. Екінші дүниежүзілік соғыс (1939–1945 жж.) республика халқының демографиялық құрылымына түбірлі өзгерістер жасады. Халықтың абсолютті саны, негізінен, майдандағы адам шығынының есебінен өзгерді. Кеңес халқы фашистік Германиямен соғыстағы жеңіске көп шығынмен қол жеткізді. Өкінішке орай, соғыс жылдарында Отан үшін қанша адамның қаза тапқаны, олардың ұлттық және жас құрамы тура-лы сұраққа тиянақты жауап беру мүмкін емес. Қазақстандағы сталиндік лагерълерде тек Кеңес Одағының көптеген ұлттары мен ұлыстарының өкілдері ғана емес, сонымен бірге Еуропа және Азия елдерінің азаматтары да қамауда ұсталды. Мәселен, тек Қарағанды лагерінде ғана 1947 жылды ҚСРО-дағы 19-дан аса ұлт өкілдері мен оннан астам шет мемлекеттің өкілдері тұтқында болды. И.В.Сталин қайтыс болғаннан кейін ғана лагерълердегі тұтқындардың саны біртінде азая түсті.

Қауырт көші-қон лектерінің нәтижесінде 1939–1959 жылдар аралығындағы кезеңде Қазақстан халқының саны бір жарым еседей өсіп, 9 307 847 адамға жетті, оның ішінде қазақтардың үлесі небәрі 30% болды. Бұл Қазақстандағы осы көрсеткіштің төмендеуінің «шарықтау шегі» еді, кейінгі жылдарда бұл көрсеткіш ұдайы арта берді.

1959 жылғы Бұкілодақтық халық санағының қорытындылары, тұтас Кеңес Одағы сияқты Қазақстанның да өте қысқа мерзімнің ішінде сауаттылық деңгейі жоғары елге айналғанын көрсетті: хат танымайтын адамдардың үлесі (9-дан 49 жасқа дейінгі) небәрі 3,1%-ды ғана құрады.

Аймақтың пайдалы қазбаларын игеру және өнеркәсіпті дамыту. Жалпы төртінші бесжылдықта (1946–1950 жж.) жалпылама Кеңес Одағы бойынша республиканың индустриалдық саласының негізі болған ауыр өнеркәсіптің дамуына баса назар аударылды. 40–50-жылдары республикада кәсіпорындар, зауыт, фабрика мен шахталар іске қосылды. 1947 жылды Өскемен қорғасын-мырыш комбинаты алғашқы өнімін берді, Екібастұздағы көмір қабатын аршу істері аяқталды, Қарағанды көмір алабындағы көмір шығару жұмысы жалғасын тапты. Ақтөбе ферроқорытпа зауыты мен Балқаш

мыс қорыту комбинатының қуаты арттырылды. Теміртау металлургия зауытында үш прокат станогі мен екі мартен пеші іске қосылды.

Мұнай шығаруды арттыруға мүмкіншілік жасаған Ембі алабының жаңа кәсіпорындары мұнай шығаруды бастады.

Женіл және тамақ өнеркәсібі дамығанымен, республика қажеттілігін өтей алмады. Семейдегі тері илейтін комбинат, Петропавлдағы «Комсомолка» тігін фабрикасы, Жамбыл (Тараз), Қызылорда және Павлодар тері өндеу зауыттары өнім бере бастады. Қазақстанда 1950 жылы 65 женіл өнеркәсіп орны болды, оның көпшілігі революцияға дейін салынған. Өнеркәсіптің басқа салалары (химия, ағаш өндеу, құрылымдарын шығару және т.б.) өндірісте айтарлықтай орын алмады.

Қазақстан аумағында мақта өндеу кәсіпорны республикалық өнеркәсіп өндірісінің 0,1%-ын, жұн өндеу 1,6%-ын, ал былғары аяқтиім дайындау 1,7%-ды ғана құрады. Мұндай жағдай тұтыну тауарларын шығаратын өнеркәсіптің барлық саласында сипат алды.

1949 жылы көктемде Алматыда автоматты телефон желісі жұмыс істеуін бастап, аудан орталықтарының барлығы телефон желісіне қосылды. Көлік қатынасы дамыды, 1950 жылы Мойынты-Шу теміржол құрылышы аяқталды.

Қазақ КСР-інің соғыстан кейінгі онжылдықта өнім қарқынының өсуі жалпы одақтық көрсеткіш бойынша алда болды. Қазақ КСР-і төртінші бесжылдық жылдарында (1946–1950 жж.) өнеркәсіптің жалпы өнім қарқыны бойынша Эстония, Латвия, Армения КСР-інен кейін төртінші орынды алды. 1951–1953 жылдары Молдавия және Литва одақтас республикалары алға шықты.

Өнеркәсіп орындарын жұмысшы құшімен қамтамасыз ету. Жұмысшылардың кәсіби біліктілігін арттыру және жұмыс күшінің жетіспеушілігін жою мақсатында республикада еңбек мектептері мен училищелері құрыла бастады. Соғыстан кейінгі жылдары еңбек етудің озық әдістерін насиҳаттау, тәжірибе алмасу, ерекше көзге түскендерді марапаттау кең етек алды.

Соғыстан кейінгі жылдардағы әлеуметтік жағдай. Соғыстан кейінгі алғашқы бесжылдықта кеңес халқының тұрмысы соғыс жағдайынан көп ерекшелене қойған жоқ. Жұмысшы отбасының көпшілігі барактар мен жертөлелерде тұрды. Олардың тұрғын үй жағдайы ауыр болып қала берді.

1947 жылы карточка жүйесі жойылып, ақша реформасы жүргізілді. 1946–1950 жылдары баға үш рет төмендеп, рубльдің сатып алу қабілеттілігін

нығайту үшін тауар бағасы төмендетіліп, еңбеккерлердің жалақысы өсті.

Ұлы Отан соғысы және еңбек мүгедектеріне, майданда қаза болған отбасы мүшелеріне әлеуметтік көмек көрсетілді. Қарттық жасына жеткен, асыраушысынан айырылған, уақытша еңбек етуге қабілесіз жандарға зейнетақы тағайындалды. Қөпбалалы және жалғызбасты аналарға жәрдемақы төленді. Жұмысшылар мен қызметкерлерге жеңілдікпен демалыс орындарына, шипажайларға және пионер лагерълеріне жолдамалар берілді. Біршама алға жылжууларға қарамастан, кеңес халқының соғыстан кейінгі онжылдықтағы тұрмыс деңгейі төмен болды.

Неліктен Кеңес халқының соғыстан кейінгі жылдары өмір сүру сапасы жақсарады деген үміті ақталмады?

Сұрақтарға жауап беріндер.

1. Неліктен соғыстан кейінгі жылдары Қазақстанда өнеркәсіпті қалпына келтіру жұмыстары қажет болмады?
2. ҚазКСР-інде өндірістің қандай салалары басым дамыды және не себепті?
3. Соғыстан кейінгі уақытта әлеуметтік жағдай қалай өзгерді? Осы уақыттағы тұрмыс жағдайының жақсарғанын қайдан көруге болады?

Тапсырмалар.

1. Соғыстан кейінгі уақыттағы республиканың индустриалдық дамуының ерекшеліктерін атаңдар.
2. Қосымша материалдарды пайдалана отырып, қазақстандықтардың соғыстан кейінгі кезеңдегі жағдайын: жалақының өсуі, халықтың сатып алу қабілеттілігі, еңбек және тұрмыс жағдайлары, білім және денсаулық сақтау салаларын сипаттаңдар (кішігірім топтарда жұмыс істеуге болады).

Реконверсия – соғыстан кейін ел экономикасының бейбіт өмірге арналған азаматтық өнім өндіруге көшуі.

§ 3. Қазақ КСР ауылшаруашылығының дамуы

Бұгін сабакта:

- ауылшаруашылығындаорын алған өзгерістерге баға береміз;
- осы жылдардағы ауыл халқының өмір сүру жағдайын анықтаймыз.

Зерттеу сұрағы. Соғыстан кейінгі уақыттағы Қазақ КСР ауылшаруашылығының жағдайы қандай болды?

Тірек сөздер:

- Қазақ КСРауылшаруашылығы
- аграрлық сектор
- кеңшар
- ұжымшар

КСРО аграрлық секторының жағдайы. Қеңес Одағында өнеркәсіпке қарағанда ауылшаруашылығының жағдайы ауыр болды. Соғыстың салдары КСРО-ның аграрлық секторын апатты жағдайға жеткізген еді. Соғыс жылдары ұжымшар тұрғындарының саны қысқарды. Ұжымшардағы ауыр жұмыста әйелдер мен балалар еңбегі басым болды. Сондай-ақ егістік көлемінің қысқаруы мен агротехникалық дақылдардың аз себілуі егін өнімінің төмендеуіне алып келді.

1946 жылы КСРО-ның бірқатар республикасында егістік аудандарын құрғақшылық пен ашаршылық жайлап алды. Соғыстан кейінгі жылдардағы алапат ашаршылық туралы жағдайды билік жасыруға тырысты. Елді ашаршылық жайласа да, КСРО социалистік елдерге азық-түлік жағынан көмек көрсетумен болды. Бидай шетелге шығарылып (Болгария, Румыния, Венгрия, Чехословакия, Германия), ұжымшарлардан мемлекет қоймасына өнім жеткізуді арттыру талап етілді.

1946 жылдың күнінде егін шықпай қалып, ауылшаруашылық өнімдерін жеткізу қысқарғаннан кейін, ұқімет шаруаларға бақылауды күшайте түсті. КСРО ауылшаруашылығы терең дағдарысқа ұшырады.

Қазақ КСР-інде малшаруашылығының жағдайы ауыр болды. Бірақ республика соғыстан зардап шеккен көптеген аймақта көмек көрсетіп отырды. Ірі қара, жылқы және қой мұндай аймақтарға арзан бағаға сатылып, тегін де берілді.

Республика бұрынғыдай малшаруашылығымен айналысатын аймақ болып қалды. Ауа райының қолайсыздығы салдарынан мал басы қысқара түсті. 1946 жылы жалпы мал саны ұжымдастыруға дейінгі мал санының 50%-ын ғана құрады. 1946–1951 жылдары малшаруашылығын ұйымдастырудың ешқандай жаңа әдістері жүргізілмеген және ойластырылмаған да еді.

Елді азық-түлікпен (ең бірінші кезекте, астықпен) қамтамасыз ету мәселесі жаңа шешімдер қабылдауға алып келді. 1946 жылы 26 желтоқсанда КСРО Министрлер Қеңесі «КСРО-ның шығыс аудандарында егіс алқаптарын кеңейту және дәнді дақылдарды, әсіресе жаздық бидай өсіруді арттыру» туралы қаулы қабылдады. Қазақ КСР-інің осы қаулысына сәйкес егіс алқаптарының көлемі жыл сайын артып отырды.

Он жыл аралығында (1940–1950 жж.) ауылшаруашылығын қаржыландыру 3,4 есе өсті. Бірақ бұл салымдар нәтиже бермеді.

Қазақстанның аграрлық дамуына сапалылық пен тиімділік тән болмады. Одақ бойынша Қазақ ССР-інің егін жинаудан жалпы өнімінің үлес салмағы (КСРО бойынша республика төртінші орында болғанымен) 1953 жылы республикада егін өнімі аса жоғары болғанның өзінде 6,6%-ды ғана құрады.

1950 жылы ұжымшарларды ірілендіріп, машина-трактор стансыларын (МТС) құруды жоспарлаған жаңа ауылшаруашылық реформасын жүргізу қолға алынды. Нәтижесінде ұжымшарлар саны қысқарды. Бұл жағдай бірқатар елді мекендердің жойылуына, шаруалардың жеке жер үлесінің азауына, заттай төлемақылардың қысқаруына алып келіп, ауылшаруашылығының жағдайын жақсартуға еш пайдасы тимеді. Сөйтіп, XX ғасырдың 40-жылдарының аяғы мен 50-жылдардың басындағы КСРО-дағы аграрлық саясатта азық-түлік тапшылығы қайта туындалды.

Ауыл халқының өмір сұру жағдайы. Қеңестік ауыл тығырыққа тірелді. Ұжымшарлар өз жұмысшыларына еңбегіне сай жалақы төлей алмағандықтан, еңбеккерлер жеке шаруашылықпен айналысуға мәжбүр болды. Сонымен қатар мемлекет үнемі заттай және ақшалай салықты өсіре отырып, ауыл халқына жеке жер телімдерінде өнім өндіруді арттыруға кедергі жасап отырды.

Шаруалардың еңбеккерлерінің шынайы бағаламауенбекке дең қоюға кедергі болды.

Кезекті реформадан кейін ұжымшар еңбеккерлері жұмысшылардан 4 есе кем жалақы алды. 1946–1949 жылдары ұжымшарлар меншігіне шаруалардың жер телімдері тартып алынды. Қосалқы шаруашылық өнімдерін сатудан түскен табысқа салынатын салық анағұрлым жоғарылады. Қын жағдайға қарамастан, ұжымшар еңбеккерлерін өз шаруашылығынан алынған өнімдерді өзіндік құнының 1–10%-ын ғана құрайтын бағаға сатуға мәжбүрледі. Әрбір шаруа қожалығы мемлекетке жер телімінің салығы есебінде ет, сүт, жұмыртқа, жұн т.б. өнімдерін өткізуге міндетті болды.

Ұжымшар еңбеккерлерінің еркіндігін шектейтін соғысқа дейінгі тәртіп сақталды. Олар қоныс аудару мүмкіндігінен айырылды. Шаруалардың жеке құжаты болмады, жыл сайынғы демалыс, зейнетақы, еңбекке жарамсыздық қағазы және т.б. берілмеді. Малшылардың тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени жағдайлары тым ауыр болды. Тұрғын үйлер, монша жетіспеді.

Шаруалардың ауыр жағдайы КСРО ауылшаруашылығы дағдырысының тағы бір себебіне айналды.

Сұрақтарға жауап беріндер.

1. Соғыстан кейінгі жылдары ауылшаруашылығының дамуында қандай мәселелер байқалды?
2. Соғыстан кейінгі кезеңде ұжымшаршылардың әлеуметтік жағдайы қандай болды?

Тапсырмалар.

1. КСРО мен Кеңес Одағы республикаларындағы ауылшаруашылығы дағдарысының негізгі себептерін атандар.
2. Қазақ КСР-інің соғыстан кейінгі кезеңдегі ауылшаруашылығының дамуына баға беріп, жалпы қорытынды жасаңдар (жазбаша түрде).
3. Ұжымшарларды ірілендіру, ұжымшар еңбеккерлеріне жеке үлестер мен малды қысқарту бойынша талаптарды қатаңдату, 50-жылдары Қазақстанның ауылшаруашылығындағы жағдайға заттай еңбекақы төлеуді қысқарту қандай рөл атқарғанын зерттеңдер. Өз жауаптарынды негіздендер.

Қазақстандағы әскери-өнеркәсіптік кешен

§ 4. Қазақстанда әскери-өнеркәсіп кешенін құру

Бұгін сабақта:

- ХХғасырдың екінші жартысындағы Қазақстандағы әскери-өнеркәсіптік кешенің құрылуды салдарын сараптаймыз.

Зерттеу сұрағы. Не себепті Қазақстан ядролық сынақ алаңына айналды?

Қазақ КСР-дегі әскери-өнеркәсіптік кешен. Қыргықабақ соғыс саясаты Кеңес Одағында әскери-өнеркәсіптік кешенің (ӘӨК) ауқымды дамуына негіз болды. Бұрын әскери өнім шығарған КСРО-дағы кейбір кәсіпорындар көпшіліктің сұранысына ие болған өнімдерді шығаруға бағыт алды. Дегенмен көптеген әскери-өнеркәсіптік кәсіпорындар әскери өнімдер шығаруды жалғастыра берді. Мысалы, Қазақстандағы әскери өнімдер шығаратын ірі кәсіпорынның бірі Алматы ауыр машина жасау зауыты болды. Зауыт 1941 жылы Алматыға көшіріліп әкелінген Луганск паровоз зауытының 3 цехи негізінде құрылды. 1942 жылдан бастап ол әскери тапсырыс бойынша бомба, мина, снарядтар және соғыстан кейін торпедалар шығарды.

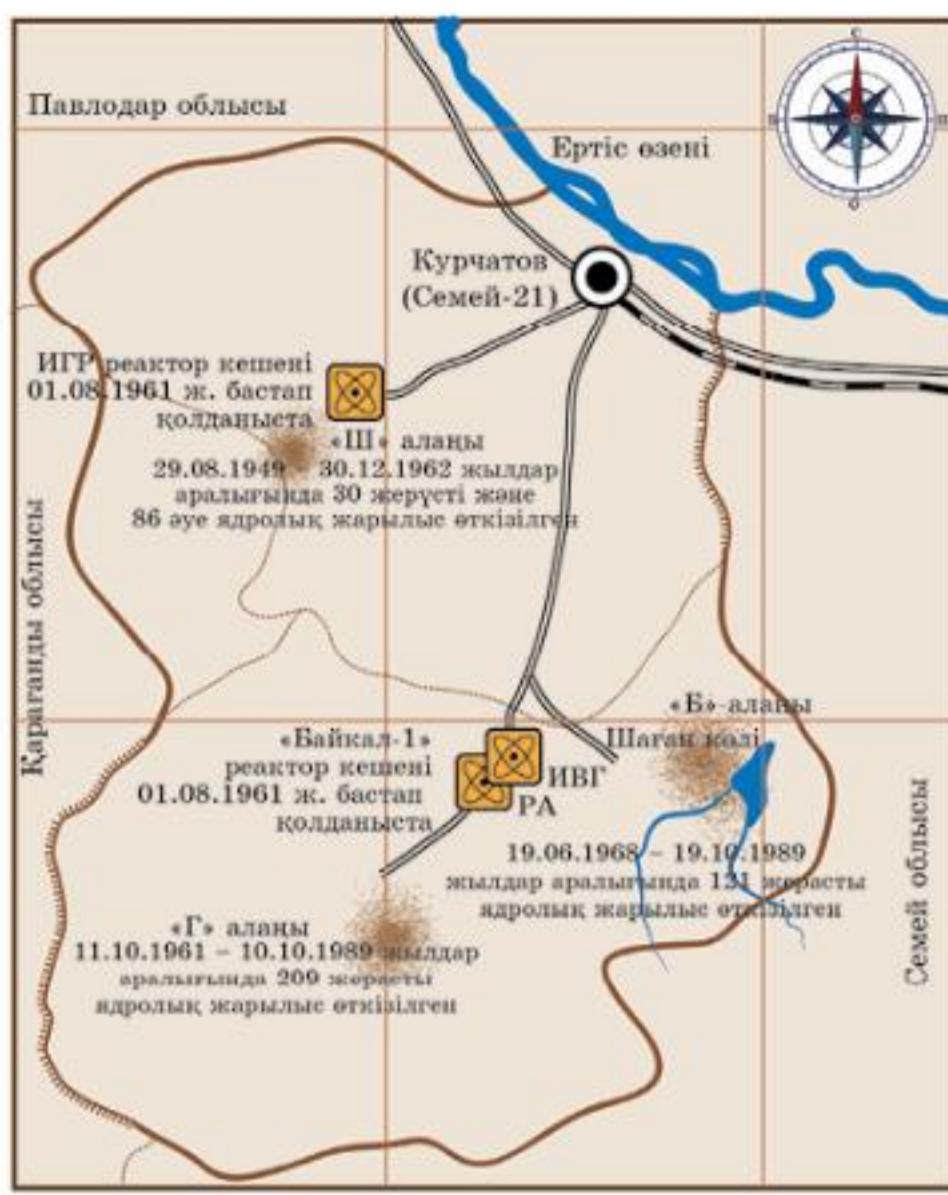
Қазақстан аумағында ірі әскери-өнеркәсіптік өндіріс жұмыс істеді. Елімізде көпшілігі Қорғаныс кешеніндегі электртехникалық және машина жасау кәсіпорындарының корпорациясына (ҚҚЭМКК) кіретін 50-ге жуық қорғаныстық маңызы бар өндіріс орындары болды.

Қазақстандағы әскери, қорғаныс зауыттарында жауынгерлік машиналарының 18%-ы, бүкіл артиллерия жүйелерінің 11%-ы, атысқарулары, Әскери-төңіз күштерінің жабдықтары, торпедалармен өзге-корабль миналары, тактикалық зымырандарға арналған 88-21 ұшыру құрылғылары, жағалау қорғанысының зымырандық кешендері, қанатты зымырандарға арналған аппаратура, сұңгуір қайықтарын басқару жүйелері, химиялық және биологиялық қарулар шығарылды. Қазақ КСР сынақ алаңдарында аталған қарулар мен әскери техника сынақтан өткізілді.

Тірек сөздер:

- Қазақ КСР әскери-өнеркәсіп кешені
- атомсынағы
- ядролық сынақтар

Семейдегі сынақ алаңының сыйбасы

Ю.Харитон, Я.Зельдович, А.Сахаров және т.б. тартылды. 1949 жылды 29 тамызда Семей ядролық сынақ алаңында КСРО-дағы ең алғашқы атомдық жарылыс жүзеге асырылды (бомбаның қуаты – 22 кт).

Сынақ алаңы – Семей, Қарағанды және Павлодар облысының түйіскен жерін алғып жатты. 1953 жылды ең алғашқы термоядролық бомба (400 килотонна), 1955 жылды КСРО-дағы алғашқы сутегі бомбасы сыналды. 1961 жылды КСРО-да ең алғашқы ядролық жарылыс жасалды.

КСРО Корғаныс министрлігі мәліметтері бойынша, 1949 жылдан 1963 жылға дейін сынақ алаңында қуаты бірнеше тоннадан 100 килотоннаға дейін жететін 113 жарылыс жасалған. Барлығы 40 жыл ішінде сынақ алаңында 470 ядролық жарылыс жүргізілген.

Семей ядролық сынақ алаңы жұмыс істеп тұрған кезде төрт облыс – Семей, Қарағанды, Павлодар, Ақмола радиациялық уланудан зардап шекті. Семей атом сынақ алаңының жағымсыз экологиялық, әлеуметтік-демографиялық, генетикалық және басқа да салдары Қазақстан халқына әсер етпей қоймады.

Семей ядролық сынақ алаңында 40 жыл бойы жүргізілген ядролық қаруды сынау адамдардың денсаулығына және қоршаған табиғи ортаға орны толмас зиян келтірді, халық арасында ауру мен өлім көбейді. Сынақ алаңына жақын орналасқан аудандар

Атом сынақ алаңдарының құрылышы және Семейдегі ядролық сынақтар. Қеңес Одағында атом қаруын жасау жұмыстары қарқын алды. Қазақстанда ядролық қару жасау үшін, уран өндіруден бастап ядролық қаруды сынауға дейінгі барлық кезеңдерін қамтитын қуатты ядролық ғылыми-өндірістік кешен құрылды.

1947 жылы тамызда Қазақ КСР-інде сынақ алаңын құру туралы шешім қабылданды. Екі жыл өткен соң мемлекеттік комиссия сынақ алаңының нысандарын қабылдап, онда ядролық қару жеткізілді. Ядролық қару жасау жұмысына кеңестік ғалымдар – И.Курчатов, К.Щелкин,

Семейдегі сынақ алаңында жарылған ядролық бомба

Сынақ алаңындағы жарылыстан қалған орындар

экологиялық апат аймағы деп танылды. Ядролық сынақтардың апатты зардабы уақыт өткен сайын күшіне түсіп, үрпақтан-үрпаққа ауысып, барған сайын қатерлі әсер етті. Жас сәбилер түрлі қатерлі ісікпен, әртүрлі ауытқулармен, тәндік кемшіліктерімен және ақылес ауытқуларымен дүниеге келді. Бұл зардаптарды жою, халықты емдеу, сауықтыру, оңалту, әлеуметтік қорғау және аумақты әлеуметтік-экономикалық дамыту жөніндегі шараларды жүзеге асыруда кеңес билігі асықпады.

Қазақ жерінде 1989 жылы 28 ақпанда құрылған «Невада-Семей» антиядролық қозғалысы өзінің басты мақсаты ретінде Семей ядролық сынақ алаңын жабумен қатар, басқа да ядролық елдерге осы әрекетті үлгі етуге ықпал етті. 1991 жылдың 29 тамызында Тұңғыш Президент Н.Ә.Назарбаевтың Жарлығымен Семей сынақ алаңы жабылды. 1995 жылы соңғы ядролық құрылғы жойылды.

Сұрақтарға жауап беріндер.

1. Әскери-өнеркәсіп кешені (ӘӨК) деген не және қорғаныс кешеніндегі электр техникалық және машинажасау көсіпорындарының корпорациясы деген не?
2. Қазақстандағы Семей ядролық сынақ алаңы туралы айтындар. Оның қандай салдары болды?

Тапсырмалар.

1. Семей сынақ алаңының құрылышы, сынақтары мен оның салдары туралы қосымша материалдар табындар. Бұл сынақ алаңы туралы деректі фильмді көріндер.
2. Неге Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін КСРО-да ірі көлемді әскери-өнеркәсіп кешені пайда болды? Қосымша материалдарды пайдаланып оны түсіндіріндер.

Мораторий – белгілі бір мерзімге қандай да бір әрекеттерді кейінге қалдыру немесе тоқтата тұру туралы келісімге келу.

Сынақ алаңы – әртүрлі техника мен қаруларды, әскери құралдарды сынақтан өткізуға, әскери дайындық жүргізуға белгіленген құрлық немесе теңіз телімі.